

etmişti. Yöneten ve yönetilen ikilisi o devirde de oluşmuştu. Atanan veya atanacak valilerin özellikleri, tartışma konusu olmamıştı. Yine Hz.Peygamber'in vefatının akabinde gündeme gelen halife seçimi esnasında, halifede bulunması gereken vasıflar tartışılmamıştır. Ya da *Tanrının hakimiyeti, kulun hakimiyeti* söylemi ne Hz.Peygamber döneminde ne de ilk üç halife döneminde tartışılmıştır. Emeviler'den itibaren *Allah'ın hakimiyeti, Allah'ın halifesi* tabirleri gündeme gelmiştir. Halife kavramı, ilk devirdeki *Hız.Peygamber'e halef olma* anlamından, çok daha farklı anlamlar ifade eder olduğu halde tarihi bir kurum olarak 19. Asrın sonuna kadar ulaşmıştır. Hilafetin Kureyşliliği tartışmaları Yavuz'un, hilafeti Ridaniye zaferiyle İstanbul'a getirmesi akabinde sona erdirilmiştir. Kureyş'e değil Osmanlı'ya ait bir hanedanın, saltanatı, hilafetle birlikte sürdürmesi hiç de yadırganmamıştır. 19. Asır sonlarına gelindiğinde fiilen hilafetin fonksiyonu ortadan kalkmış bulunmaktadır. Osmanlılar, Ortadoğu'da, Balkanlarda aciz ve zayıf konuma düşmüşlerdi. Bu dönemde yeni formül arayışları başladı. Hilafetin fonksiyonunun millet adına Meclise yüklenmesi gündeme getirildi. Kısa bir müddet devam eden bu anlayış-mecliste herhangi bir muhalefetle karşılaşmamış ve kabul görmüştür.

Haddi zatında hilafetin mevcudiyeti meclisin kurulmasına bir engel olarak da görülmemiştir. Bu da hilafetin Meclisin bir alternatifi olarak düşünülmediğini ifade etmektedir. Ancak Meclisin kurulması, hilafetin bilfiil âtil kalması ve yönetimin halife dışındaki bir merciin eline geçmesi anlamına gelmiştir. Gerçi aynı anda birden fazla halifenin mevcudiyetini aykırı bulmayan Gazzali'nin görüşü bu noktada ehemmiyet arz etmektedir.

Seyyid Bey de o devirde hilafetin fonksiyonunun meclise devredilmesi gerektiğine kâni olanlardan biridir. Bu kanaatini, "Hilafet'in Mahiyet-i Şer'iyesi" isimli eserindeki ilginç bir çıkarımla ortaya koyar;

Hız.Ebu Bekir, Hız.Ömer, Hız.Ali ve Hız.Osman'ın görevlerine olan titizliklerini, hakkaniyetlerini konuşmasında dile getiren Seyyid Bey, bunları, daha önce *Sûri* ve *Hakiki* olarak iki kısma ayırdığı hilafetin³, *hakiki* kısmına dahil eder ve şöyle der:

"işte gerçek hilafet böyle olur. Halife diye de böyle zatlara denir. Zamanımızda böyle halife bulmak mümkün müdür? Mümkün olmayınca halife aramanın manası kalır mı?"⁴

Hilafet makamına layık kimse bulunmadığı gerekçesiyle daha sonraki cümlelerinde hilafetin lüzumsuzluğunu dile getirmektedir. Halifede bulunması gereken ahlaki vasıflara sahip olan ilk halifelerden sonraki dönemde ve zamanımızda bu evsafa insan bulunmadığı için halifelik müessesesinin anlamsızlığı ve lüzumsuzluğu

³ Seyyid Bey, *Hilafet ve Hakimiye-i Milliye*, Ankara, 1339, 13vd.

⁴ Seyyid Bey, *Hilafetin Mahiyet-i Şer'iyesi*, Ankara, 1340; Seyyid Bey, "Hilafetin Şer'i Mahiyeti", *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler*, Haz: İsmail Kara, İstanbul, 1986, 198.

çıkarmasını yapmaktadır. Bunda da çok tutarlı olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Bunun için Seyyid Bey'de, Halifede bulunması gereken şartlarda ahlaki boyutun ön plana çıktığı söylenebilir. Seyyid Bey'in bu şekilde hilafetin lüzumsuzluğunu serd etme çabası, o devirdeki fiili durumun meşrulaştırılması gayretinin bir veçhesi olarak değerlendirilebilir. O devirde böyle bir gayretin mevcudiyetini, hilafetin dini veya siyasi bir kurum olup olmadığı tartışmalarının mevcudiyetinden anlamaktayız. O dönemde Ali Abdurrazık tarafından yazılan ve Ömer Rıza Doğrul tarafından 1927'de terceme edilen *el-İslam ve Usulu'l-Hukm*⁵ isimli eserde de benzer fikirler serd edilmekte ve hilafetin şer'i mahiyetinden bahsedilirken Seyyid Bey'in de ifade ettiği tarzda hilafetin müessese olarak teşekkülünün, dinin bir gereği olarak tezahür etmediği, hilafetin dini olmasından ziyade dünyevi bir mahiyet arzettiği ifade edilmektedir.⁶ Seyyid Bey şöyle der:

Sözlerimin başında da söylemiştim. Şer'i Şerif nazarında hilafetten maksat hükümettir. Bir adaletli hükümet kurmaktır. Kur'an-ı Kerim de hükümet işinde idare tarzı olmak üzere bize meşvereti tavsiye ediyor. "Onların işleri kendi aralarında şûraya dayanır" diyor. Bizim de bugün kurmaya çalıştığımız idare usulü ve tarzı meşverettir. Hükümeti meşveret esası üzere kurmak istiyoruz. Ve hatta kurduk da. Bu idare usulü İlahi güzelliğe ve takdire mazhar olduğu halde daha ne istiyoruz, başımızda heyula gibi bir halife buldurmanın ne manası vardır?⁷

Hilafeti suri ve hakiki olarak iki kısımda ele alan Seyyid Bey, hakiki hilafetin sadece Râşit Halifelerde kaldığını, hatta onlara mahsus olduğunu, hilafetin bunların akabinde kahreden bir sultanlıktan başka bir şey olmadığını, bunun da dinen kötülendiğini belirtmektedir;

Gerçek hilafette halife, Rasul-i Ekrem Efendimizin izini takip ederek peygamberane bir idare hayatı ve babacan bir siyaset takip edecek, elinde hazret-i Kûr'an hidayet şulesi ve hareketlerinin rehberi olacak, kalbinde Allah korkusu, onu her halü karda adaletten ayırmayacak, makam ve memurlukları birer ilahi emanet kabul ederek ehlini bulup ona devredecek, Müslümanların haklarının kaybolmasına ve hazine malının zerre kadar israfına meydan vermeyecek. İslamiyet'in inkişaf ve yücelmesi ve İslam ehlinin saadet ve ilerlemesi neye bağlıysa onu elde etmeye kud-

⁵ Ali Abdurrazık'ın "*el-İslam ve Usulu'l-Hukm*" adlı eseri Ömer Rıza Doğrul tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir; (çev. Ömer Rıza Doğrul, *İslamiyet ve Hükümet*, İstanbul, 1927; Ömer Rıza Doğrul'un aynı çevirisi, *İslam'da İktidar'ın Temelleri -Bir İdeolojik Devlet Eleştirisi-*, ismiyle İstanbul, 1995'te Birleşik Yayıncılık tarafından latin harfli olarak yayınlanmıştır.).

⁶ Ayrıca bu konuda geniş bilgi için, yüksek lisans çalışmada da bakılabilir; A.Bülent Ünal, "*Semantik Açıdan Kur'an'da Hilafet Kavramı*", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990.

⁷ Seyyid Bey, *Hilafetin Mahiyeti*, 198.

retinin elverdiği ölçüde gayret sarf edecek. Şimdi zamanımızda böyle gerçek bir hilafet kurmak mümkün müdür?⁸

Kur'an'ın fevkalade önemle üzerinde durduğu ve onun hakimiyet ölçüsü diyebileceğimiz *Hak ve Hakkaniyet*, Seyyid Bey'e göre de son derece önem arz eder. Şöyle diyor:

*İslam'da ne dini teşkilat ne de idari teşkilat yoktur. İslam Şeriatı dini teşkilat kurmadığı gibi, idari teşkilatı da İslam ümmetine bırakmıştır. İslamiyet mukaddes olarak yalnız bir şeyi tanır ki o da Hak'tır. Mukaddes olan yalnız haklardır. Cenab-ı Hakkın ismi de "Hakk"tır.*⁹

Seyyid Beyin hakimiyet anlayışında isti'la tahakküm teğallüb ve tasallut kavramları olumsuz mahiyet arz etmektedir. Velayet'ten bahsederken bu konudaki bakış tarzını açıkça görmek mümkün olmaktadır:

Velayeti İslam alimleri, "ister istesin, isterse diretsin bir başkasına söz geçirmek şeklinde tarif ederler. İşte velayetin manası budur. Şu halde İslam Şeriatına göre böyle ister istesin ister istemesin başkasına söz geçirmek hakkına sahip olan kimse var mıdır? Bu zorla söz geçirmek demektir ki tahakkümden başka bir şey değildir. Tahakküm şeriat açısından caiz midir? Evet bir kimsenin diğerine zorla söz geçirmeye kalkışması meşru olmazsa ona tahakküm denir, galebe çalmak denir ve nihayet saltanat denir. Fakat meşru olursa işte o zaman velayet denir."¹⁰

Buradan anlaşıldığı kadarıyla Seyyid Beyin hakimiyet anlayışında *meşruiyet* kavramı da önem kazanmaktadır. Bu meşruiyetin kaynağı Seyyid Bey'e göre *milletin iradesidir*. Zira Hilafeti *Hakiki ve Sûri* olarak iki kısma ayırdığı konuşmasında¹¹ Sûri hilafetten bahsederken Emevi ve Abbasi halifelerinin bu kategoriye girdiğini¹² çünkü bunların hilafetlerinin milletin arzu ve isteği doğrultusunda olmayıp kahr galebe ve istila yoluyla olduğunu belirtmektedir. Bu nevi *istila* tipindeki hakimiyetin, halka rağmen oluşu sebebiyle *gayr-i meşru* olduğu kanaatini belirtmektedir. Sûri halifelere, devamla Osmanlı Sultanlarını da dahil eden Seyyid Bey bunları ilk *râşit halifelerle* kıyaslamakta ve *râşit halifelerin* hakiki halife, yani Hz.Peygamberin halefleri olduklarını, diğerlerinin ise şeklen halife olduklarını ifade etmektedir.

Seyyid Bey'e göre, halifelik kurumuna meşruluk sağlayan kaynak *hakimiye-i millet ya da milli egemenliktir*. Halifenin haiz olduğu kuvvet ve velayet de doğrudan

⁸ Seyyid Bey, *Hilafetin Mahiyeti*, 196.

⁹ Seyyid Bey, *Hilafetin Mahiyeti*, 199.

¹⁰ Seyyid Bey, *Hilafetin Mahiyeti*, 202.

¹¹ Seyyid Bey, *Hilafetin Mahiyeti*, 188.

¹² Seyyid Bey, *Hilafetin Mahiyeti*, 191.

doğruya milletten alınmıştır.¹³ Milletin hakimiyetini halifeye aktarma aracı olarak bey'at, doğrudan millet tarafından gerçekleştirilebileceği gibi ehl-i hall ü akd tarafından da yapılabilir. Seyyid Bey, ehl-i hall ü akd için *payitahtta bulunan rical-i hükümet ve ashab-ı tecrübe ve reviyet* tanımını verdikten sonra izah sadedinde *mebusan ve a'yan* kaydını düşmektedir.¹⁴

Kur'an'ın hakimiyet anlayışına vâkıf olduğumu Seyyid Bey'e göre hakimiyette adalet icra edilmeli adalet tezahür etmelidir. Hilafette tezahür eden hakimiyet vasıtasıyla zalimin zulmü engellenmelidir.¹⁵ Adaletin tezahürü şartıyla Hakimiyetin ve hükümetin şekli de önemli değildir. Bunu da aynı metindeki şu pasajda görmekteyiz:

*Hilafet demek hükümet demektir. Maksat memleket ve milleti adaletli bir şekilde güzelce idare etmektir. Yoksa hükümetin şekli değildir.*¹⁶

Halife hükümranlık konusunda ancak *şer'*i kurallarla sınırlıdır. Bundan da Halifenin her türlü eğrilikten uzak, sınırları şeriat tarafından belirlenmiş bir yoldan gitmesi gerektiğinin ve bu yolun da Hz.Peygamber tarafından gösterilen *Kur'an, Sünnet ve İcma-i ümmet* ile belirlenen yol olduğunun kabul edildiği anlaşılmaktadır. Seyyid Beyin konuşmasının başlarında İslam Mezheplerindeki hilafete dair telakki-lerin beyanında halifenin adaleti tatbikten sapmasının tabii bir sonuç olarak kendi azline sebep olmasına dair cümleleri de, bu fikri desteklemektedir:

Halifenin haiz olduğu velayet-i amme; hakimiyet, ferdi velayet ve hakimiyetlerin muhassasıdır. Doğrudan doğruya milletten mehuzdur. Ve haddi zatında milletin hakkı ve onun öz malıdır. Alelinfirad hiç bir ferde ait olmayıp belki hey'et-i ictimaiyeyi İslamiyenin hakkıdır. Bunu benimsemeye hiç bir ferdin hakkı ve hiç bir cemaatin hakkı yoktur. Her ferdin bunda bir hissesi vardır. Alel umum efrad bey-ninde müşterektir. Hiçbir ferde veya cemaata mahsus veya münhasır değildir. İşte hakimiyet-i milliye mefhumunun hakikati de bundan ibarettir. Yani milletin velayet-i ammesi demektir.¹⁷

Seyyid Bey'e izafe edilen "*Hilafet ve Hakimiyet-i Milliye*" isimli eserdeki bu pasajdan ve kitabın baştan sona tetkikine dayanarak onun *meşru bir hakimiyet anlayışına* sahip olduğunu ve bunun da *halk egemenliği* tarzında tezahürünün Seyyid

¹³ Seyyid Bey, *Usul-i Fıkıh-Birinci Cüz: Medhal*, 117; ayrıca bkz. İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, İstanbul, 1994, 149; Halifeyi seçen milletin kendisi veya vekilleri olduğundan, halifenin millet üzerinde değil, milletin halife üzerinde hakimiyetinden söz edilmelidir. Millet onu nasıl nasb etmişse ülke menfaatları muvacehesinde onu hal' etme yetkisini de haizdir.

¹⁴ Seyyid Bey, *Usul-i Fıkıh-Birinci Cüz: Medhal*, 110; İsmail Kara, *İslamcıların...*, 149.

¹⁵ Seyyid Bey, *Hilafetin Mahiyeti*, 190.

¹⁶ Seyyid Bey, *Hilafetin Mahiyeti*, 205.

¹⁷ Seyyid Bey, *Hilafet ve Hakimiyet-i Milliye*, Ankara, 1339, 39

Bey nezdinde makbul ve meşru olduğunu, meşruiyetin kaynağını da esasen *milletin ve seçimin* oluşturduğunu söylemek mümkündür.¹⁸

Onun halk egemenliği fikrini, *hak* kavramına dair verdiği bir konferansta da görmek mümkündür;

Fertlerin cemiyet içindeki vazifelerini ifa etmelerini sağlama işiyle bütün cemiyet fertlerinin ilgilenmesine imkan olmadığından, bunu hükümet adı verilen heyet yerine getirecektir. Adına ister hükümet, ister heyet, ister meclis denilsin, bu mücbir gücün *yetkili* sayılması için, ait olduğu cemiyeti *temsil* etmesi gereklidir. Bu da *genel oy* yoluyla mümkündür.¹⁹ Seyyid Bey'e göre hukukun işleyebilmesi için en büyük müeyyide Allah korkusunun kalplerde yer etmesidir. Seyyid Bey, daha önce geçen suri- hakiki hilafet ayrımında, Allah korkusuyla icraatta bulunmayı gerçek halifelerin en ayırıcı vasfı olarak ele almaktadır. *Kalplerdeki Allah korkusunun* da önemli bir yeri olduğu anlaşılan Seyyid Beyin hakimiyet fikri, bu veçhesiyle aynı zamanda vicdani bir mahiyet de arz etmektedir.

¹⁸ Seyyid Bey'e göre, adalet, zulüm gibi kavramlar diğer kavramlar gibi izafidirler. Bir zaman adalet olarak kabul edilen bir icraat, bir başka ortamda ve zamanda zulüm olarak kabul edilebilmektedir. Bu sebepten icraatların kamuya mal edilmesi ve halk egemenliği bir kat daha ehemmiyet arz etmektedir. Halifenin, imamın, sultanın veya hükümetin tasarrufları, halkın ve Hakk'ın rızasına dayandığı nispette meşrudur. Bu meyanda zulmün engellenmesi ve adaletle hükmedilebilmesi için Seyyid Bey'e göre *seçim ve meşveret* müesseseleri büyük önem taşımaktadır.

¹⁹ Seyyid Bey, "Konferans: Hak Meşhumunun ve Kuvve-i Müeyyidesinin Suret-i Telakkisi Hakkında İslam Felsefe-i Hukukıyla Avrupa Felsefe-i Hukuku Arasında Bir Mukayese", İstanbul, 1922,46-48; Ayrıca Bkz. Sami Erdem, *Seyyid Bey Hayatı ve Eserleri (Basılmamış yüksek lisans tezi)*, İstanbul, 1993.